

فهرست اجمالی

مقدمه مؤسسه کتاب‌شناسی شیعه ۹

بخش اول: نگاهی به احوال، افکار و آثار محقق نائینی / ۱۳

فصل اول: زندگی‌نامه ۱۷

فصل دوم: شخصیت و جامعیت علمی ۲۷

فصل سوم: استادان و شاگردان ۳۳

فصل چهارم: شخصیت معنوی و عبادی و اخلاقی ۸۶

فصل پنجم: شخصیت فقهی و اصولی ۱۰۰

فصل ششم: شخصیت اجتماعی و سیاسی ۱۲۹

فصل هفتم: تألیفات و تقریرات ۱۸۷

فصل هشتم: درگذشت ۲۶۶

خاتمه: اسناد، سخنرانی‌ها، مصاحبه‌ها و آثاری درباره محقق نائینی ۳۱۹

بخش دوم: شناخت‌نامه / ۴۴۱

الف) آثار فارسی

۱. میرزای نائینی در کتاب مکارم الآثار ۴۴۳

۲. میرزای نائینی در کتاب ریحانة الأدب ۴۵۰

۳. میرزای نائینی در کتاب گزیده دانشوران و رجال اصفهان ۴۵۱

۴. میرزای نائینی در کتاب سرّ دلبران و نقل رؤیای ایشان ۴۵۵

٥. میرزای نائینی و خاندان او در کتاب تاریخ نائین ٤٥٨
٦. میرزای نائینی در کتاب مجالس حضرت مهدی عجّل الله تعالی فرجه الشریف و نقل تشریف ایشان ٤٦٨
٧. میرزای نائینی در کتاب النجم الثاقب و نقل رؤیای ایشان ٤٧١
٨. میرزای نائینی در کتاب خاطرات وکیل التولیه و نقل رؤیای ایشان ٤٧٤
٩. میرزای نائینی در مکاتبات سید محمد حسن میرجهانی طباطبائی ٤٧٦
١٠. میرزای نائینی در مقاله پیشوایان مذهب شیعه ٤٧٧
١١. میرزای نائینی در کتاب دائرة المعارف رجال اسلام ٤٧٩
١٢. میرزای نائینی در کتاب تاریخ نجف ٤٨٠
١٣. میرزای نائینی در کتاب تاریخ روابط ایران و عراق ٤٨٨
١٤. میرزای نائینی در کتاب تشیع و مشروطیت در ایران ٤٨٩
١٥. میرزای نائینی در کتاب تاریخ بیست ساله ایران ٤٩١
١٦. میرزای نائینی در کتاب علمای مجاهد ٥٠١
١٧. میرزای نائینی در کلام شاگردش آیه الله میلانی ٥٠٨
١٨. میرزای نائینی در کلام آیه الله سید محمد حسن لنگرودی ٥١٠
١٩. میرزای نائینی در کلام آیه الله سید عزالدین زنجانی ٥١٦
٢٠. میرزای نائینی و شاگردش شیخ موسی خوانساری در کلام دکتر احمد مهدوی دامغانی ٥٢٠
٢١. میرزای نائینی در کلام میرزا باقر ملکی میانجی ٥٢٥
٢٢. نجف و قم؛ تداوم و تحول پروژه میرزای نائینی ٥٢٧

ب) آثار عربی

١. المحقق النائینی فی کلام تلمیذه الأملی ٥٣١
٢. المحقق النائینی و تقریراته فی کلام الشهابی ٥٣٤
٣. المحقق النائینی فی کلام تلمیذه المظفر ٥٣٧
٤. المحقق النائینی فی کلام تلمیذه السید النقوی (١) ٥٣٨
٥. المحقق النائینی فی کلام تلمیذه السید النقوی (٢) ٥٤٢
٦. المحقق النائینی فی کتاب أحسن الأثر ٥٤٧

۷. المحقق النائيني في مجلة الهدى ۵۴۹
۸. المحقق النائيني في كتاب أحسن الودیعة ۵۵۰
۹. المحقق النائيني في مذکرات العلامة الشيخ موسى العصامي ۵۵۱
۱۰. المحقق النائيني في كتاب الرحلات للسید الأمين ۵۵۳
۱۱. المحقق النائيني في كتاب أعيان الشيعة ۵۵۴
۱۲. المحقق النائيني في كتاب تکملة أمل الأمل ۵۶۲
۱۳. المحقق النائيني في كتاب نقباء البشر ۵۶۳
۱۴. المحقق النائيني في كتاب مرآة الشرق ۵۶۷
۱۵. المحقق النائيني في كتاب معارف الرجال ۵۶۹
۱۶. المحقق النائيني في كتاب ماضی النجف وحاضرها ۵۷۲
۱۷. المحقق النائيني في كتاب حجر وطين ۵۷۴
۱۸. المحقق النائيني في مقدمة كتاب أصول الفقه ۵۷۵
۱۹. المحقق النائيني بقلم حفيده ۵۷۸
۲۰. المحقق النائيني في مصادر أهل السنة ۵۸۶

بخش سوم: پیوست ها/ ۵۸۹

۱. دوزندگی نامه خودنوشت میرزای نائینی ۵۹۱
۲. رساله المحقق النائيني في بعض كرامات أستاذه المجدد الشيرازي ۵۹۵
۳. الكلمات التي ألقيت في المجالس التأبينية للمحقق النائيني ۶۰۲
۴. فوائد حول تقريرات الميرزا النائيني الأصولية ۶۳۵
۵. شرح حال حضرت آية الله خويي ۶۴۵
۶. شرح حال حضرت آية الله شيخ حسين حلي ۶۵۳
۷. ترجمة آية الله الكاظمي مقرر المحقق النائيني ۶۵۶
۸. شرح حال خودنوشت آية الله محمد تقى آملی (۱) ۶۵۹
- شرح حال خودنوشت آية الله محمد تقى آملی (۲) ۶۸۱
۹. سرگذشت سه تن از شاگردان برجسته محقق نائینی ۶۸۳

۱۰. تألیفات حاج شیخ موسی خوانساری..... ۶۹۵
۱۱. گزارشی کوتاه از کنگره بزرگداشت آیه‌الله نائینی..... ۷۰۹
۱۲. مصاحبه با حاج شیخ جعفر غروی نائینی..... ۷۲۲
- خاتمه (۱): سال شمار زندگانی میرزای نائینی..... ۷۳۱
- خاتمه (۲): فرزندان میرزای نائینی..... ۷۴۸

بخش چهارم: اسناد و تصاویر / ۷۵۳

بخش پنجم: فهرست‌ها / ۸۷۱

۱. فهرست اعلام..... ۸۷۳
- (أ) چهارده معصوم علیهم‌السلام..... ۸۷۳
- (ب) پیامبران (علی نبینا و آله و علیهم‌السلام)..... ۸۷۳
- (ج) پادشاهان / خلفا / وزرا / رجال ایران و جهان..... ۸۷۳
- (د) سایر اعلام..... ۸۷۵
۲. فهرست کتابها و نشریات..... ۹۰۳
۳. فهرست منابع..... ۹۱۳
۴. فهرست تفصیلی مطالب..... ۹۲۵

مقدمه مؤسسه کتاب‌شناسی شیعه

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله رب العالمین، والصلاة والسلام على سيدنا ونبينا افضل الخلائق اجمعين
وعلى وصيه علي أمير المؤمنين وعلى الأئمة المعصومين من آل الطيبين الطاهرين
ولاسيما الإمام المهدي الذي يملأ الأرض قسطاً وعدلاً.

(۱)

یکی از فقیهان سده چهاردهم هجری که افکار و انظارش در دو حوزه دین و سیاست مورد بحث و تأثیرگذار است محقق عالیقدر میرزا محمد حسین نائینی است که آخوند خراسانی از او با عنوان «صفوة الفقهاء والمجتهدین» یاد کرده است.

آثار محقق نائینی - بویژه در اصول - از منابع درسی مراجع و مجتهدین و فقهای امامیه در صد سال اخیر بوده و تربیت شاگردان فراوان در فقه و اصول، خود دلیل تأثیرگذاری ویژه ایشان است. شهرت میرزای نائینی در سیاست و اجتماع با نوشتن تنبیه الأئمة آغاز شد و ایشان اندیشه سیاسی اسلام و نگرش اسلام به پدیده‌های جدید در عرصه سیاست را در این کتاب به نمایش گذاشت. ایشان نظر به حکومتی داشت مبتنی بر فقه شیعه، و با استفاده از قرآن و حدیث و سیره ائمه طاهرين عليهم السلام نظام استبدادی را نقد، و ضرورت محدودیت قدرت حاکمان و رابطه دین و دموکراسی در چهارچوب اسلام را با تأکید بر نقش نظارتی علما در تصویب و اجرای قوانین در این کتاب تبیین کرد.

(۲)

یکی از طرح‌های گسترده مؤسسه کتاب‌شناسی شیعه، طرح «بزرگان شیعه» به فارسی و «أعلام الشيعة» به عربی است و محقق نائینی به دلائل متعدد، مشمول طرح «بزرگان شیعه» است. از این رو از جناب مستطاب حجة الاسلام سید جواد ورعی بعد از تألیف کتاب احوال، افکار و آثار علامه شیخ محمد حسین کاشف الغطاء (م ۱۳۷۳) به دلیل تصحیح کتاب تنبیه الأئمة، همراه با توضیحات مفصل و به دلیل آشنایی با تاریخ نهضت‌های صدساله اخیر روحانیت، خواستیم این مهم را بر عهده گیرند و ایشان شرح حال و افکار میرزای نائینی را در ۳۷۰ صفحه در سال ۱۳۹۸ش تحویل مؤسسه کتاب‌شناسی شیعه دادند. نوشته ایشان که بخش اول کتاب حاضر را شامل می‌شود، با اضافات و تکمیل آن به شکل فعلی در آمد.^۲

۱. شماره ۱۰۱ از طرح «بزرگان شیعه» مؤسسه کتاب‌شناسی شیعه که در سال ۱۳۹۷ش به چاپ رسید.

۲. مثلاً فصل هفتم آن «آثار و تألیفات میرزای نائینی» ابتدا حدود ۳۵ صفحه بود و الآن قریب به ۸۰ صفحه شده است نیز در سایر فصول بخش اول کتاب، مطالب تکمیلی به آن افزوده شد.

(۳)

مؤسسه کتاب‌شناسی شیعه برای شرح حال میرزای نائینی و بویژه برای یافتن آثار و تألیفات و تقریرات و شناسایی شاگردان ایشان، از چند سال پیش تتبع کامل و جامع، و اکثر فهرس کتابخانه‌های ایران و عراق (اعم از کتابخانه‌های عمومی و خصوصی) را بررسی کرد تا اثری و حتی استفتائی از میرزای نائینی از قلم نیفتد. به سبب این پی‌گیریها در کتابخانه‌های عراق، چند مجلد برای اولین بار از استفتاءات و آثار و تقریرات دروس میرزای نائینی شناسایی، و این یافته‌های جدید، تصحیح و ضمن موسوعة العلامة المحقق النائینی منتشر شد.

از چند سال پیش که تصمیم برگزاری همایش محقق نائینی، به همت مرکز مدیریت حوزه قم، قطعی شد، موضوع آماده‌سازی آثار محقق نائینی در دستور کار متصدیان همایش قرار گرفت و در اولین جلسه شورای علمی همایش، مدیر معزز حوزه، حضرت استاد جناب آقای اعرافی از آیه‌الله استادی خواستند که دبیر شورای علمی باشند و آثار همایش با تأیید ایشان منتشر شود و نقش شورای نگهبان آثار همایش را بر عهده گیرند. آیه‌الله استادی هم پس از اندکی، این نقش را در خصوص موسوعه محقق نائینی، بر عهده مؤسسه کتاب‌شناسی گذاشت. از این رو، با تشکیل جلسات متعدد در مؤسسه کتاب‌شناسی (حدود پنجاه جلسه) و چند جلسه در دبیرخانه همایش، برنامه‌ریزی و کم و کیف آماده‌سازی موسوعه به سامان رسید. شرکت‌کنندگان در این جلسات عبارت بودند: از حضرات آقایان و آیات و حجج: مرتضی توکلی، علی‌اکبر زمانی‌نژاد، ابوالقاسم علی‌دوست، جعفر غروی نائینی، جواد غروی نائینی، احمد فرخ‌فال، محمدعلی قربانی، رضا مختاری، حسن مولایی و محمود میرزا بیگی.^۱ گزارش این جلسات به اطلاع آیه‌الله استادی می‌رسید و نتیجه نهایی این بود که مجموع آثار قلمی میرزای نائینی با اهم تقریرات دروس ایشان به قلم شاگردان، در چهار جلد منتشر شود. از مجموع چهار جلد موسوعه، این مجلدات برای نخست بار منتشر شد:

۱. یک جلد استفتاءات عربی؛ ۲. استفتاءات فارسی؛ ۳. شش جلد تقریرات اصولیه به قلم آیه‌الله شیخ حسین حلی؛ ۴. جلد چهارم: رسائل فقهیه - بجز رساله قضا - نیز رساله‌های تعدد ایدی ضمانیه و حقیقه الإقالة به قلم میرزای نائینی، در جلد ۲ موسوعه.
یعنی نه جلد موسوعه + مدخل آن، جمعاً ده جلد، برای نخست بار تحقیق، تألیف و منتشر شد و سایر مجلدات هم گرچه قبلاً منتشر شده بود، ولی با تصحیح مجدد و بازنگری ضمن موسوعه قرار گرفت و نشر یافت.

برای به دست آوردن نسخه‌های خطی این آثار به ویژه استفتاءات تلاش بسیار شد. مثلاً تصویر

۱. کسانی که تقریباً در همه جلسات حاضر بودند و غیبتی نداشتند عبارتند از: مرتضی توکلی، علی‌اکبر زمانی‌نژاد، محمدعلی قربانی و رضا مختاری.

چند استفتاء از میرزای نائینی در زندگی نامه آیه الله میرجهانی درج شده و مؤلف کتاب نوشته است: «مجموعه ارزشمندی نیز از برخی استفتاءات که سؤالات آن به قلم علامه و پاسخ به دست مبارک مرحوم نائینی تحریر شده، موجود است»^۱.

از این چهل جلد، تحقیق و آماده سازی هشت جلد یعنی مجلدات ۲۷-۲۹ و ۳۵-۳۹ را عتبه مقدسه حسینی به مدیریت جناب مستطاب آقای مشتاق مظفر و حجة الإسلام شیخ هادی قیسی به عهده گرفت. نیز شش جلد تقریرات اصولیه یعنی مجلدات ۲۱-۲۶ را شیخ مصطفی ابوالطابوق در مرکز المرتضی در نجف اشرف تحقیق کرد و تحقیق باقی مجلدات را عده ای از فضلا و آیات در قم متکفل شدند که عبارتند از: حاج شیخ جعفر غروی نائینی، مجلدات ۱ و ۲ و ۵-۹ و ۱۲-۲۰؛ شیخ جواد غروی نائینی ج ۱۱، شیخ مصطفی ابوالطابوق ج ۳، شیخ روح الله ملکیان، ج ۱۰ و ۳۳-۳۴، شیخ مهدی باقری سیانی، ج ۳۰-۳۲.

البته بیشتر مجلدات رابه تقاضای مؤسسه کتاب شناسی، جناب حجة الإسلام احمد محسنی مراجعه و بازبینی کرده اند و فقط در برخی مجلدات نام ایشان ذکر شده است. نیز حجة الإسلام روح الله ملکیان مراجعه نهایی مجلدات ۳۰-۳۳ رابه عهده داشته اند و تعدادی از محققان مؤسسه کتاب شناسی شیعه از جمله فضلالی محترم آقایان علی مختاری، محمد افضل محقق، سید مجتبی میرشاه ولدی و محسن مختاری، در مراجعه نهایی یا یافتن مخطوطات آثار نائینی مساعدت کرده اند.

مسئولیت حروفچینی و صفحه آرایی نهایی هم برعهده فاضل محترم شیخ محمد علی قربانی در انتشارات مرکز مدیریت حوزه بود که زحمات طاقت فرسای ایشان ستودنی است.

پس از اینکه چهل جلد موسوعه با صفحه آرایی جناب آقای قربانی آماده شد، انتشارات مرکز مدیریت حوزه قم به مدیریت حجة الإسلام حسن مولایی با همکاری عتبه مقدسه حسینی و مساعدت مؤسسه آل البيت علیه السلام آن را منتشر کرد.^۲

آیه الله سید محمد رضا سیستانی نیز، برای شناسایی مخطوطات برخی آثار^۳ - علاوه بر ارشادات دیگر- راهنمایی کردند که از ایشان سپاسگزاریم.

۱. علامه و دانشمند فرزانه آیه الله سید محمد حسن میرجهانی طباطبائی، ص ۱۲۶. ما برای به دست آوردن این استفتاءات بیش از یک سال تلاش، و حدود پنجاه بار به مؤلف کتاب مزبور و نزدیکان و دوستان ایشان تلفن کردیم یا پیام فرستادیم، ولی متأسفانه در اختیار ما قرار نگرفت.

۲. فهرست مجلدات چهل گانه موسوعه العلامة المحقق النائینی، قبل از بخش اسناد و تصاویر کتاب حاضر با عنوان دلیل الموسوعه خواهد آمد.

۳. حاشیه محقق عراقی علیه السلام بر أجود تقریرات را که در هیچ منبعی ذکر نشده است با دلالت و راهنمایی ایشان یافتیم.

(۴)

به دلیل فراوانی و گستردگی اجازات و نامه‌های میرزای نائینی، مجال درج همه آنها در کتاب حاضر نبود و تصمیم گرفته شد که دو شماره از مجله کتاب شیعه (شماره‌های ۲۳ و ۲۴ در ۶۴۰ صفحه رحلی) ویژه میرزای نائینی و مکمل استوانه فقاقت، و شامل مباحث مختلف، از جمله مطالب حضرت آیه الله شبیری زنجانی (دامت برکاته) و گزیده مأخذشناسی میرزای نائینی باشد.

مفصل‌ترین بخش ویژه نامه کتاب شیعه، ش ۲۳ و ۲۴، اجازات و تقریظات و نامه‌های میرزای نائینی است. اجازات و تقریظات و نامه‌ها (از میرزای نائینی به دیگران و از دیگران به ایشان) به همت حجة الاسلام شیخ مهدی باقری سیانی به سامان رسیده و همکاران ما در مؤسسه کتاب‌شناسی شیعه در مراحل یافتن، بازخوانی و تصحیح و تدوین اجازات و نامه‌ها کمک شایانی به ایشان کرده‌اند.

(۵)

در اینجا لازم است از همه کسانی که برای به سامان رسیدن کتاب حاضر همکاری کرده‌اند سپاسگزاری کنیم بویژه از آیه الله استادی که بخش اول کتاب را خواندند و نکات مهمی را یادآوری کردند و همواره از ارشادات ایشان بهره‌مند بوده‌ایم؛ حضرات حجج اسلام آقایان حاج شیخ جعفر و حاج شیخ جواد غروی نائینی، که علاوه بر ارزیابی محتوایی کتاب، با تعلیقاتشان، و نیز در اختیار قراردادن اسناد خانوادگی میرزای نائینی بر غنای کتاب افزودند؛ حضرات حجج اسلام آقایان سید جواد ورعی (مؤلف بخش اول کتاب)، محمدصادق مزینانی، علی مختاری و علی رضا جوادزاده جهت ارزیابی کتاب و پیشنهاد نکات اصلاحی؛ جناب آقای دکتر عبدالحسین طالعی برای نگارش سال‌شمار؛ جناب آقای سیدرضا باقریان موحد برای نمایه‌ها؛ جناب آقای علی اکبر صفری مسؤول کتابخانه مؤسسه کتاب‌شناسی شیعه برای همکاری در بخش شناخت نامه میرزای نائینی و تهیه منابع مورد نیاز؛ جناب آقای حجت الله اخضری و آقا شیخ محسن نوروزی برای مقابله و نمونه خوانی، جناب آقای نادر برقی برای صفحه‌آرایی و آماده‌سازی کتاب و جناب آقای فرید بختیاری جهت پیگیری مراحل کار نشر کتاب.

﴿دَعْوَهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ ۗ وَءَاخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾.

(سوره یونس (۱۰): ۱۰)

قم
آذرماه ۱۴۰۴ = ج ۲/۱۴۴۷
مدیر مؤسسه کتاب‌شناسی شیعه
رضا مختاری

علی اکبر زمانی نژاد
مسؤول طرح «بزرگان شیعه»

- کتاب حاضر - بجز قسمتهایی از آن مانند روزشمار و نمایه‌ها - به عنوان مدخل موسوعة المحقق النائینی نیز منتشر شد، ولی به دلیل لزوم نشر آن پیش از همایش، بدون نمایه‌ها و روزشمار و برخی مطالب دیگر، از جمله در فصل آثار و تألیفات، است. نیز تدریقاتی که در چاپ حاضر اعمال شد، از جمله ضبط و اعراب اشعار عربی به دلیل نبود فرصت، در مدخل موسوعة دیده نمی‌شود و در موارد اختلاف بین این دو، چاپ حاضر معتبر و مورد تأیید است.
- تاریخها در این کتاب همه به هجری قمری است مگر جایی که به غیر آن تصریح شود.